

AKADEMIK LITSEY O`QUVCHILARINING TA`LIM OLISHIDA FAN O`QITUVCHILARINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK O`RNI

Azizova Xumora Abdug'affor qizi
IIV Sirdaryo Akademik litseyi psixologi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada akademik litsey o`quvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda fan o`qituvchisining o`rni qay darajada ekanligi bayon qilingan. O`quv jarayonida o`quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashlarini tashkil etishda o`qituvchi va o`quvchi munosabatlariga oid misollar keltirilgan. O`quvchilarning dunyoviy tafakkurini rivojlantirishda o`qituvchi mahorati, qobiliyati va ijodkorligi muhim omillardan ekanligi ta`kidlab o`tilgan.

Kalit so`zlar: ta`lim metodi, izohli-illyustrativ ta`lim, muammoli ta`lim metodi, muammoli vaziyat, produktiv ijodiy fikrlash, reproduktiv fikrlash.

KIRISH

Ta`lim sohasi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotdagi muhim o`zgarishlarga hamisha o`z munosabatini bildirib keladi. Jamiyat taraqqiyotining har bir davri uchun ta`lim nazariyasi rivojining ma`lum bir mazmuni mos keladi. Boshqacha qilib aytganda, jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichiga mos ravishda o`qitish dasturlarining mazmuni, tarbiya prinsiplari, o`quv-tarbiya jarayonini tashkil qilishning forma va metodlari hamda ta`lim muddatlari mos keladi. Pedagogika kursidan ma`lumki, ta`lim metodini aniqlashtirish jarayoni o`quvchi bilan o`qituvchining o`zaro munosabatlari prinsipidan kelib chiqadi, bunda o`qituvchi o`quvchilarga bilimlarni bayon qilishi, ana shu bilimlarga erishishdagi o`quvchilarning shaxsiy faoliyatlarini uyushtirishi hamda tushuntiriladigan mavzu materialini o`qituvchining o`zi qanday bayon qilish nuqtai-nazaridan yondashiladi.

Og`zaki ko`rgazmali ta`lim jarayonida o`quvchilar o`qituvchining tushuntirishi orqali bilimlarni ongli ravishda o`zlashtiradilar hamda ularni amalda qo`llash malakalari hosil bo`ladi.

O`qituvchi mavzu bo`yicha barcha masalalarni yechib ko`rsatish emas, balki berilgan o`quvchi uchun qiyin va murakkab tuyulgan, nostandart usullarda yechiladigan, mantiqiy fikrmulohazalarni yuritishni talab qiladigan va ko`proq uchraydigan ayrim masalalarning yechilish usullaridan namunalar berish bilan o`quvchiga shu tipdagi masalani yechishda to`g`ri yo`lni tanlay bilishda ko`maklashishdir. Asta-sekin akademik litseylarning mazmuni tubdan o`zgartirilib kelmoqda, ya`ni ta`limni litseyning maqsad va vazifalariga mos keladigan yangi, ancha takomillashgan izohli-illyustrativ metodi vujudga keltirildi. Izohli-illyustrativ ta`limda o`rganilayotgan obyekt mohiyati izohlanadi, hayotiy faktlar bilan bog`lanadi hamda

o`qituvchining ana shu o`rganilayotgan obyektga nisbatan ko`rsatadigan misol va xilma-xil ko`rgazmali qurollari orqali tasdiqlovchi xulosasi bilan yakunlanadi.

Izohli-illyustrativ ta`limda o`qituvchi faktlarni o`zi bayon qilib beradi, o`zi ularni tahlil qiladi va yangi tushunchalarning mohiyatini tushuntiradi, ya`ni teorema, qoida va qonunlarni o`zi ta`riflaydi.

Izohli-illyustrativ ta`lim metodi akademik litseylarda qo`llanish darajasiga nisbatan an`anaga aylandi va hozirda ham qo`llanilmoqda. Hozirgi zamon ilmiy-texnika revolyutsiyasi davrida izohli-illyustrativ ta`lim metodi o`quvchilarning fikrlash qobiliyatini yetarli darajada rivojlantira olmaydi, ularni o`rganilayotgan mavzu materialini puxta bilishlariga bo`lgan ehtiyojlarini qanoatlantira olmaydi, hamda fanga bo`lgan qiziqishlarini yuqori darajada shakllantira olmaydi. Shuning uchun ham 1960 yilning boshlaridan boshlab, ta`lim sohasida ta`lim jarayonini jadallashtirish g`oyasi keng tarqalib, ta`limning yangi metodi - *muammoli ta`lim metodi* vujudga kela boshladi.

Ta`lim metodlarining turini aniqlash o`quv jarayonini tashkil qilish prinsiplarini o`zigagina emas, balki aqliy faoliyat xarakteriga ham bog`liqdir, bu esa o`z navbatida fikrlashning reproduktiv va produktiv turlarini o`zaro qo`shib olib borish bilan belgilanadi. Izohli-illyustrativ ta`lim jarayonida barcha bilimlar, ko`nikmalar va malakalar o`zlashtirishning reproduktiv metodi asosida amalga oshiriladi, ya`ni o`quvchilar fanning tayyor natijalarini, tayyor faoliyat usullarini o`zlashtiradilar, bu esa ularda xotira va reproduktiv fikrlash malakalarini shakllantiradi. Faqatgina produktiv ijodiy fikrlash malakalari o`rganilgan nazariy mavzu materialiga bog`liq bo`lgan masala yoki misollarni yechish davomida egallanadi, xolos. Biroq reproduktiv fikrlash natijasida to`plangan ma`lum hajmdagi bilim va malakalar o`quvchilarning mustaqil bilish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yetarli bo`lmaydi. Shuning uchun ham ta`limni jadallashtirish g`oyasini turli yo`nalishlari turli olimlar (M.A.Bankov, M.A.Danilov, M.Maxmudov, Yu.K.Babanskiy va boshqalar) tomonidan eksperiment qilinib ko`rildi va nazariy jihatidan isbotlandi.

O`tkazilgan eksperiment va kuzatishlar natijasida ta`lim jarayonida o`quvchilarning bilish faoliyatlarini jadallashtirish hamda ularning intellektual imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish umumiy qonuniyatlari ishlab chiqildi. Bu qonuniyatlar quyidagilardan iborat:

1. O`rganilayotgan mavzu materiallari yuzasidan muammoli savollar sistemasini tuzish.
2. Tuzilgan muammoli savollar sistemasi asosida suhbat metodi orqali tushuntiriladigan mavzu materialini o`rgatish va uning tub mohiyatini ochib berish.
3. Muammoli savollar asosida izlanish xarakteridagi o`quv vazifalarini qo`yish.

Yuqoridagi bosqichlar asosida o`quv materiali tushuntirilganda o`quvchilar o`zlari darrov tushunib yetmaydigan fakt va tushunchalarga duch keladilar, natijada

o`rganilayotgan mavzu materiali bilan o`quvchilar orasida muammoli vaziyat hosil bo`ladi.

O`rganilayotgan obyekt (bilishga doir nazariy material yoki masala) bilan o`rganuvchi subyekt (o`quvchi) orasidagi o`zaro harakatlarning o`ziga xos bo`lgan turiga muammoli vaziyat deyiladi.

Muammoli vaziyat - bu o`quvchilarni o`rganilayotgan mavzu materialidagi fakt va tushunchalarning qanday hosil bo`lishini bilmasdan, shu mavzu materialining tub mohiyatini olib beruvchi matematik tushuncha, aksioma va teoremlarni o`rganilayotgan mavzu materialiga tadbiq qila olmaslik paytida vujudga keladigan intellektual murakkablikdir.

Muammoli vaziyatning roli va ahamiyatini aniqlash o`quvchilarning tez fikrlash faoliyatini psixologik, pedagogik qonuniyatlarini hisobga olish asosida o`quv jarayonini qayta qurish muammoli ta`limning asosiy g`oyasini belgilab beradi. Muammoli ta`limda bilimning deyarli katta qismi o`quvchilarga tayyor holda berilmaydi, balki o`quvchilar tomonidan muammoli vaziyatlarni mustaqil xal qila bilish faoliyati jarayonida egallab olinadi.

Muammoli vaziyatlarni hal qilish asosida hosil qilingan dars jarayoni muammoli ta`lim deyiladi.

Yuqoridagi mulohazalardan muammoli ta`lim nazariyasi o`quvchi intellektual imkoniyatlarini ochib beruvchi rivojlantiruvchi xarakterdagi ta`lim tashkil qilishning psixologik, pedagogik yo`llari va usullarini tushuntiradigan ta`lim jarayoni ekanligi ko`rinadi.

Muammoli ta`limda o`qituvchi faoliyati shundan iboratki, u zarur hollarda eng murakkab tushunchalar mazmunini tushuntira borib o`rganilayotgan mavzu materiali bilan o`quvchilar orasida muntazam ravishda muammoli vaziyatlar vujudga keltiradi, o`quvchilarni faktlardan xabardor qiladi, natijada o`quvchilar bu faktlarni analiz qilish asosida mustaqil ravishda xulosa chiqaradilar va umumlashtiradilar, tushuncha, qoida va teoremlarni o`qituvchi yordamida aniqlab ifoda qilinishi yoki ma`lum bilimlarni yangi vaziyatlarda qo`llanishini o`rganadilar, natijada o`quvchilarda aqliy operatsiya va bilimlarni amaliyotda qo`llanish malakalari shakllanadi.

Akademik litsey matematika kursida o`rganiladigan nazariy mavzu materiallari masala va misollarni ularning mazmuniga ko`ra muammoli va muammoli bo`lmagan turlarga ajratish mumkin.

Agar o`rganilayotgan mavzu materialidagi masala va misollarni yechish jarayoni o`quvchilar uchun yangi matematik tushuncha, fakt va qoidalarni o`z ichiga olgan bo`lib, avvalgi usul bilan yechish mumkin bo`lmasa-yu, yechishning yangi usullari talab etilsa, u holda bunday masala yoki misol mazmunan muammolidir, aksincha, shunday masala yoki misollar o`qituvchi tomonidan o`quvchilarga yechish uchun berilishi mumkinki, bunday masala va misollar o`quvchilar uchun muammoli bo`lmay

qoladi, chunki ular masala va misol yechilishining yangi usullarini mustaqil izlanmasdan, o`qituvchining tushuntirishiga qarab o`zlashtirib oladilar. Agar o`qituvchi dastlab o`quvchilarga bir xil miqdorlardan tuzilgan misollarni turlicha usullar bilan yechish namunalarini ko`rsatgan bo`lsa edi, ular bu misollarni namunadan foydalanib yecha oladilar, natijada bu misollarni yechish jarayoni hech qanday muammoli vaziyatni hosil qilmaydi.

Akademik litsey fan o`qituvchilarining bosh maqsadi yo`lida o`qitish, tarbiyalash va rivojlantirish birlashtirilgan holda olib borilishi, bir tomondan, o`quvchilarning barkamol shaxs bo`lib yetishishini, boshqa tomondan, o`quvchining o`z-o`zini namoyish qilish uchun sharoit yaratish o`qituvchidan katta mehnat talab etadi. Bu katta mehnatdan qochmagan o`qituvchigina o`quv jarayonida o`z maqsadiga erishadi.

Xulosa

Pedagog tushunishi lozim, uning vazifasi-o`quvchining muayyan matematik formulalarni yod olishini ta`minlash emas, balki olamning bir butun qiyofasini shakllantirish va qabul qilayotgan axborotlardan kasbiy va hayotiy savollarni yechishda foydalanish qobiliyatini tarkib topdirishdir. Ta`lim akademik litseyda o`quvchining xulqiy, shaxsiy va kognitiv sifatlarini rivojlantirishga, o`quvchining o`z-o`zini namoyish qilishini ta`minlashga yo`naltirilishi lozim. Akademik litsey o`qituvchisi ta`lim berish, tarbiya ishlarini olib borish, o`quv-tarbiya jarayonida inson omilini ta`minlovchi shaxsiy fazilatlarini namoyish qilish, o`quvchilarning bilim va ko`nikmalarini ob`yektiv nazorat qilish va baholay olish mahoratlariga ega bo`lishi maqsadga muvofiqdir. Ta`lim berish mahorati quyidagi omillarga asoslanishi lozim:

- 1) o`quv jarayonini loyihalash va amalga oshirish qobiliyati, qo`llab-quvvatlanishi;
- 2) o`qituvchining psixologiya va pedagogika fani bo`yicha tayyorgarligi;
- 3) fanni mukammal bilishi, kasbiy omilkorlik, zakovatlilik;
- 4) yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini loyihalash qonuniyatlarini bilish;
- 5) xorijiy ta`lim tizimidagi yangi axborotlarni o`rganish manbai sifatida chet tillarni bilish;
- 6) ta`lim tizimiga oid me`yoriy hujjatlarni bilish;
- 7) o`quv-tarbiya jarayoni samarasini ta`minlovchi moddiy-texnika bazasiga oid axborotlarni o`zlashtirish.

Tarbiya ishlarini olib borish mahorati o`qituvchining yuksak axloqiy fazilatiga, ma`naviy saviyasiga, mafkuraviy qarashlariga asoslanadi. O`quvchilarda dunyoviy tafakkurni shakllantirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ular ongida milliy istiqloq g`oyalarini tarkib topdirish, huquqiy madaniyatini yuksaltirish jarayonlari kasbiy mahoratiga bevosita bog`liqdir.

O`quv-tarbiya jarayonida inson omilini ta`minlovchi o`qituvchining shaxsiy fazilatlarini:

talabchanlik va adolatlilik, fidoyilik va halollik, xayrixohlik, kirishimlilik, hazil-mutoyiba hissi va jiddiylik. Ushbu fazilatlar o`qituvchini “ustoz” darajasiga ko`taradi, o`quvchilar oldida obro`e`tiborini oshiradi, uning ta`lim berish va tarbiyalay olish mahoratiga ijobiy ta`sir ko`rsatadi.

O`quvchilar bilim va ko`nikmalarini ob`yektiv nazorat qilish va baholay olish mahorati ta`lim-tarbiya jarayonining samarasini belgilovchi natijaviy sifat ko`rsatkichidir. O`qituvchi o`quvchilar bilimni nazorat qilishning ob`yektiv va sub`yektiv metodlarini mukammal bilishi, qo`llay olishi, reyting tizimini joriy etish mahoratiga ega bo`lishi lozim. Yuqoridagi omillar akademik litsey o`quvchilarining kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishda fan o`qituvchisining nafaqat ta`limdagi o`rnini, balki jamiyatdagi ijtimoiy o`rnini ham belgilab beradi.

REFERENCES

1. О.К.Тихомиров. Психология мышления М.МГУ, 1984.
2. Методика преподавания математики. Под редакцией В.Мышина. МД 986.
3. R.A.Habib. O`quvchilarning matematik taffakurini shakllantirish. Toshkent 1971 yil.
4. Alixonov S. Matematika o`qitish metodikasi. T., O`qituvchi, 2001y.
5. S.A.Gasteva, B.I.Krelshteyn va boshqalar. Matematika o`qitish metodikasi. T., 1960 y.
6. N.S.Sayidahmedov, N.N.Indiaminov. Pedagogik mahurat va pedagogic texnologiya.- T.:”Fan va texnologiya”, 2014.
7. Y.Rasulova, O.Nurmatova. Pedagogika fanidan o`quv qo`llanma. “Vorish-NASHRIYOT”T.2009.